

Iwona HODOROWICZ
Małgorzata WESOŁOWSKA

Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
w Nowym Targu

KAPLICZKI, KRZYŻE I FIGURY PRZYDROŻNE W KRAJOBRAZIE SAKRALNYM PODHAŁA

Wstęp

Mała architektura sakralna wpisuje się ściśle w krajobraz kulturowy Podhala, w szczególności w krajobraz podhalańskiej wsi. Jednym z typów krajobrazu kulturowego jest krajobraz sakralny. Pojęciem tym zaczęto się posługiwać na początku lat 70. XX wieku w odniesieniu do analizy rozmieszczenia różnych obiektów kultowych, takich jak kościoły, klasztory, kaplice, kapliczki, figury i krzyże przydrożne, cmentarze. Krajobraz sakralny tworzy dziedzictwo duchowe i wytwory kulturowe wyrażone za pomocą obiektów sakralnych w krajobrazie. Kapliczki i krzyże spotykane na podwórkach, zawieszane na drzewach, umieszczone przy drogach, wśród pól, a także przy szlakach górskich są wyrazem religijności mieszkańców tego rejonu. Są też niemymi świadkami historii, a jednocześnie wskaźnikami zmieniającej się mentalności ludzkiej. Liczebność i niezwykle zróżnicowanie małej architektury sakralnej Podhala zachęciły autorki pracy do bliższego przyjrzenia im się. Szczególnie istotne znaczenie dla niniejszej pracy miały pytania dotyczące tego, czy zmieniał się podejście do małej architektury sakralnej na przestrzeni czasu (a jeśli tak, to jak), czy więcej jest obiektów starych czy współczesnych, które formy architektoniczne przeważały dawniej, a które współcześnie, jak zmieniały się motywy fundowania tych

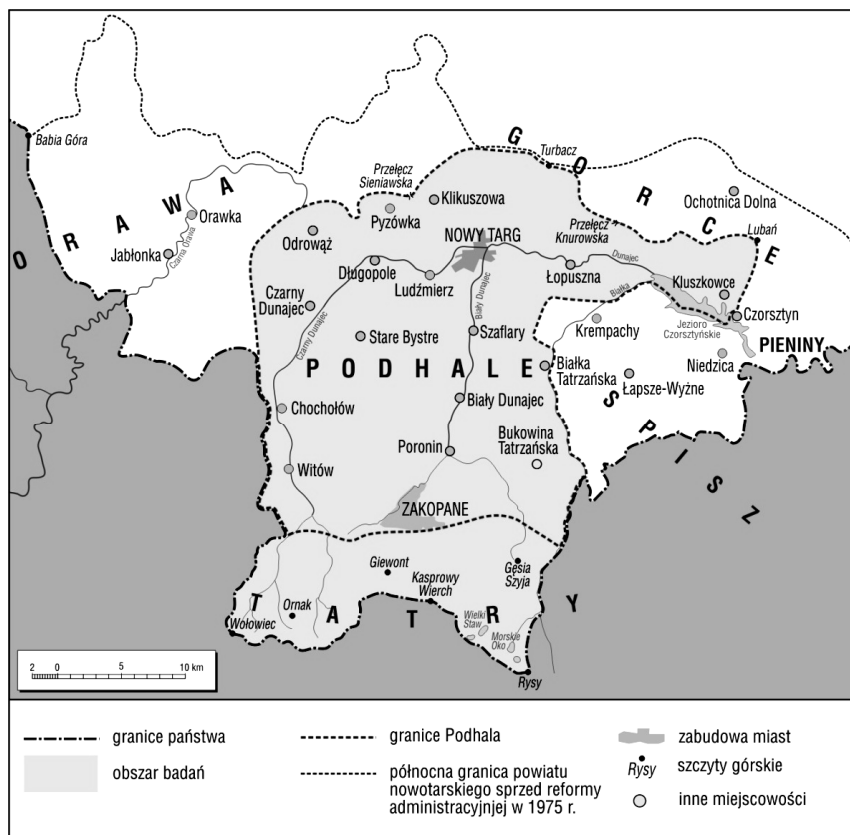
obiektów, jacy święci wybierani byli najczęściej i dlaczego? Wymienione pytania pozwoliły sformułować cel pracy, którym stało się ukazanie całościowego aktualnego stanu małych form architektury sakralnej na Podhalu. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że dotychczasowe prace poświęcone małej architekturze sakralnej są stosunkowo nieliczne i dość ubogie w informacje. Brakuje przede wszystkim opracowań całościowych, inwentaryzujących małe obiekty sakralne określonego obszaru, choćby tak jak w tym przypadku, Podhala. Istniejące publikacje dotyczą głównie wybranych obiektów, najciekawszych z punktu widzenia kulturowego czy religijnego, albo zlokalizowanych w obrębie wybranej miejscowości. Autorki nie natrafiły natomiast na opracowania całościowo analizujące większy obszar. Mało jest też prac ukazujących motywy i okoliczności powstania danych obiektów, gdyż autorzy dotychczas skupiali się głównie na architektonicznej formie kapliczek i krzyży. Natomiast autorki niniejszego opracowania zainteresowała nie tylko ich forma architektoniczna, ale też ich historia: motywy fundacji, związane z nimi legendy oraz funkcje, jakie dany obiekt pełni. Takie podejście do tematu ukazuje słabo poznany do tej pory aspekt socjologiczny, pozwala na przyjrzenie się zmieniającej się mentalności ludzkiej oraz na poznanie nowych trendów przy tworzeniu współczesnych obiektów małej architektury sakralnej.

Obszar badań

Podhale zajmuje niewielki, ale bardzo atrakcyjny pod względem przyrodniczym fragment Karpat, którego część stanowią Tatry. Na temat granic tego regionu opinie od dawna były zróżnicowane (LEHR, TYLKOWA 2000). Geografowie, geomorfologowie, botanicy, hydrologowie różnią się między sobą w poglądach na temat delimitacji tego obszaru i niemal w każdej publikacji dotyczącej go są podawane inne granice. Przyczyną tego stanu jest to, że Podhale to region o silnym zróżnicowaniu elementów środowiska przyrodniczego, ale cechuje go również znaczna różnorodność kulturowo-etnograficzna.

Wybór Podhala jako terenu badań podyktowany został między innymi specyfiką tego terenu górskiego, wyodrębniającego się spośród innych regionów karpackich zarówno pod względem warunków naturalnych, jak i kulturowych. Kultura materialna i duchowa stworzona przez mieszkańców, oparta na pielęgnowanych od pokoleń takich wartościach, jak: pracowitość, przywiązanie do rodzinnej ziemi, honor, jest możliwa do wyróż-

nienia w wielu aspektach życia codziennego. Jest to kultura żywa, obecna w codziennym życiu mieszkańców Podhala. Oprócz krajobrazu, używana tu na co dzień gwara, noszony strój, praktykowane zwyczaje, taniec, śpiew są najważniejszymi wyróżnikami odrębności regionalnej Podhala. W związku z powyższym obszar badań stanowi kraina historyczno-etnograficzna Podhala, której granice wyznacza kryterium kulturowe, wskazujące na odrębność kulturową tego terenu. Na podstawie tego kryterium granica obszaru badań przebiega następująco: południową granicą Podhala jest podnóże Tatr Polskich, od wschodu region ten graniczy ze Spiszem, a granica biegnie wzdłuż rzeki Białki, północną granicę stanowią południowe stoki Gorców, a zachodnia z kolei biegnie wzdłuż Dunajca, granicząc z Orawą (rys. 1) (LEHR, TYLKOWA 2000).

Rys. 1. Zasięg historyczno-etnograficzny Podhala
Źródło: opracowanie własne

Metodyka badań

Na pierwszym etapie postępowania badawczego została dokonana kwerenda archiwalna i biblioteczna. Kwerendę archiwalną przeprowadzono w różnych placówkach kościelnych i świeckich (parafie, szkoły, organizacje). Następnie zapoznano się z literaturą przedmiotu i istniejącymi badaniami dotyczącymi obiektów sakralnych na Podhalu. Szczegółowe badania terenowe (najistotniejsze z punktu widzenia niniejszego opracowania) zostały przeprowadzone w latach 2010 i 2016. W pierwszym roku z wymienionych lat badania wykonano na obszarze 45 miejscowości, natomiast w 2016 roku powtórzono je i uzupełniono o kolejne 20 miejscowości, co w sumie dało 65 miejscowości, na terenie których przeprowadzono szczegółową inwentaryzację obiektów małej architektury sakralnej. Zinwentaryzowano na tym obszarze w sumie 924 obiekty małej architektury sakralnej, czyli kapliczki, krzyże i figury przydrożne. Badania terenowe przede wszystkim miały na celu zebranie informacji i przeprowadzenie analizy obiektów małej architektury sakralnej pod względem ich rozmieszczenia, przyczyn lokalizacji, a więc określenie czynników i uwarunkowań ich powstania oraz miejsca i roli, jaką odgrywają w życiu mieszkańców, jak również stanu zachowania zabytkowych obiektów sakralnych (zwłaszcza sprzed 1939 r.). W tym celu podczas badań posługiwano się kwestionariuszem obiektów, tak zwaną kartą małej architektury sakralnej. Formularz ten zawierał informacje, takie jak: rodzaj obiektu, typ obiektu, czas powstania, inskrypcje, miejscowość (adres), autor obiektu (kto wybudował, postawił), okoliczności jego powstania (dlaczego, z jakiego powodu), legendy z nim związane, opis obiektu (co przedstawia główny wizerunek), materiał wykonania, stan zachowania, położenie obiektu względem charakterystycznych punktów w otoczeniu (np. odległość od kościoła, skrzyżowania, drogi, przystanku, rzeki, lasu, mostu, granicy wsi itp.), współrzędne geograficzne, funkcje jakie pełni obiekt oraz kto udzielał wywiadu. W trakcie prac w terenie wykonano również dokładną dokumentację fotograficzną, dotyczącą wszystkich zinwentaryzowanych obiektów.

Oprócz podstawowych metod badawczych, którymi się posługiwano, jak na przykład: obserwacja, opis z autopsji, dokonanie pomiarów za pomocą GPS, przeprowadzono również liczne wywiady z księżmi oraz mieszkańcami miejscowości położonych na obszarze objętym opracowaniem. Zebrany materiał stanowi obszerny zbiór danych i informacji. Na potrzeby niniejszego opracowania dokonano analizy głównie pod względem rodzajów obiektów małej architektury sakralnej, wizerunku świętego

ulokowanego w danym obiekcie, motywów powstania danej formy (intencje) i funkcji, jaką pełni ona w życiu codziennym mieszkańców. Wskazano też na istotne różnice w wymienionych kryteriach, wynikające z czasu powstania danego obiektu (formy powstałe przed II wojną światową różnią się od powstałych po 1945 r.). Zwrócono również uwagę na to, iż obiekty te, będąc „nośnikami” historii, zasługują na szczególny rodzaj ochrony.

Formy architektoniczne obiektów sakralnych – typologia

Forma architektoniczna stanowi jeden z pierwszych elementów, na który zwraca się uwagę opisując małą architekturę sakralną. Różnorodność typów tych obiektów jest ogromna. Odzwierciedla zarówno dominujące w danej epoce trendy, jak i fantazję oraz wrażliwość artystyczną twórców. Spotkać wśród nich można zarówno prawdziwe perełki architektoniczne, idealnie wpasowujące się w epokę, w której powstały, wyróżniające się wielką dbałością o każdy element architektoniczny i zdobniczy, jak i obiekty sprawiające wrażenie chaosu, nienawiązujące do żadnych stylów architektonicznych, aczkolwiek zachwycające prostotą i surowym pięknem, a będące dowodem na to, że mógł je stworzyć każdy, gdyż zazwyczaj powstawały one z potrzeby serca (JANICKA-KRZYWDA 1991, SEWERYN 1958).

Wędrując po Podhalu można się natknąć na sześć podstawowych typów małej architektury sakralnej, a mianowicie na: kapliczki domkowe, kapliczki słupowe (kłodowe), kapliczki słupowo-domkowe, kapliczki szafkowe, figury przydrożne oraz krzyże – krucyfiksy (ŁUKUŚ, ŻOŁĄDEK, KUBAL 2007). **Kapliczki domkowe** należą do najokazalszych obiektów w tej grupie, które formą naśladują świątynie, będąc niejednokrotnie ich uproszczonymi, miniaturowymi kopiami. Większość z nich wzniesiona została na planie kwadratu lub prostokąta, a ich dach zwieńczony został krzyżem lub wieżyczką (JANICKA-KRZYWDA 1991). **Kapliczki słupowe**, jak sama nazwa wskazuje, nawiązują formą do słupa (drewnianego, kamiennego lub murowanego) na planie kwadratu lub koła. Spotykane są w kilku odmianach. W najczęściej występującej postaci kapliczki takie zawierają wnęki na rzeźby lub obrazy, umieszczone czasami na kilku kondygnacjach (ŁUKUŚ, ŻOŁĄDEK, KUBAL 2007). **Kapliczki słupowo-domkowe** są połączeniem obu wcześniej opisanych typów. Mają zazwyczaj postać prostopadłościennego dużego słupa, w którym umieszczona jest sporych rozmiarów wnęka

Rys. 2. Rogoźnik – kapliczka słupowo-domkowa
Fot. S. Bajer, 2010

na rzeźbę figuralną lub mały ołtarzyk (rys. 2) (ŁUKUŚ, ŻOŁĄDEK, KUBAL 2007). **Kapliczki szafkowe** wykonane są najczęściej z drewna. Stanowią najmniejszą, a jednocześnie najbardziej zróżnicowaną formę małej architektury sakralnej. Kapliczki takie mają postać niewielkiej szafki, w której znajduje się figura, krzyż lub obraz. Zawieszają się najczęściej na drzewach, ścianach domów, a czasem na słupkach lub krzyżach (JANICKA-KRZYWDA 1991). **Figury przydrożne** to kolejny typ małej architektury sakralnej. Zazwyczaj wykonane są z kamienia lub drewna, lecz współcześnie coraz częściej przy ich tworzeniu preferowane są inne materiały, na przykład gips czy beton. Obiekty te są silnie zróżnicowane pod względem formy. Figury mogą być umieszczane na słupach lub postumentach, odsłonięte lub przykryte różnorodnymi daszkami (rys. 3), a czasami całkowicie zamknięte w szklanych latarniach (JANICKA-KRZYWDA 1991). Ostatnim uwzględnionym w tej pracy typem małej architektury sakralnej są **krzyże** – drewniane, metalowe lub kamienne, wbite w ziemię lub ustawione na postumentach,

a czasem na słupach kamiennych, murowanych lub drewnianych (ŁUKUŚ, ŻOŁĄDEK, KUBAL 2007). Należy podkreślić, że powyższy podział stanowi jedynie próbę usystematyzowania ogromnego bogactwa spotykanych na Podhalu form architektonicznych badanych obiektów. Część stanowi bowiem połączenie dwóch, a nawet trzech typów małej architektury sakralnej, czego najlepszym przykładem są stosunkowo często spotykane krzyże z zawieszonymi na nich kapliczkami szafkowymi.

Rys. 3. Czarny Dunajec – figura Świętej Trójcy
Fot. S. Bajer, 2010

Analizując zebrany materiał autorki pracy zwróciły uwagę na różnice w proporcjach najczęściej występujących typów małej architektury sakralnej, w zależności od czasu ich powstania. Wśród ocalałych kapliczek, powstałych przed II wojną światową, przeważają kapliczki domkowe. Być może wynika to z trwałości materiału, z którego były budowane, a także ze względu na ich wielkość miały większą szansę przetrwania do czasów współczesnych, niż na przykład drewniane kapliczki szafkowe. Większość kapliczek domkowych jest murowana, a ich ściany pokryte tynkiem. Z in-

formacji uzyskanych od ludzi podczas zbierania materiałów do niniejszej pracy wynika, że część starych kapliczek domkowych podlegała gruntownym remontom, polegającym między innymi na tym, iż drewniane kapliczki domkowe zastępowano kapliczkami murowanymi. Jednakże ze względu na skąpe informacje dotyczące tego typu prac, trudno obecnie stwierdzić, jaki procent kapliczek został w ten sposób wyremontowany.

Najstarsze obiekty tego typu zinwentaryzowane przez autorki pochodzą z XVII wieku. Ich obecność w krajobrazie podhalańskiej wsi była wyrazem pobożności fundatorów, a utrzymanie ich w należyтым stanie dowodem religijności całej społeczności. Nieznaczna liczba zachowanych do czasów współczesnych starych kapliczek szafkowych wynika zapewne z ich wielkości i nietrwałości materiału, z którego powstawały. Starsze osoby, z którymi rozmawiały autorki, informowały o skradzionych kapliczkach szafkowych lub skradzionej ich zawartości. Niestety bowiem, ze względu na swoją wartość kulturową i historyczną kapliczki te niejednokrotnie padały ofiarą „miłośników” sztuki ludowej (SEWERYN 1958).

Wśród obiektów małej architektury sakralnej, powstałych po II wojnie światowej szczególnie liczne na Podhalu są krzyże oraz figury. Obecność krzyży związana jest ze zwyczajem stawiania ich w miejscach, w których spotkała kogoś gwałtowna i niespodziewana śmierć, gdzie doszło do wypadków lub zbrodni (ŁUKUŚ, ŻOŁĄDEK, KUBAL 2007). Krzyże stawiane są zatem często przy drogach, w celu upamiętnienia śmierci spowodowanej wypadkami komunikacyjnymi. Współczesne krzyże przydrożne są zatem jednocześnie wskaźnikami szczególnie niebezpiecznych fragmentów dróg, swoistymi „czarnymi punktami”. Niechlubnym dowodem na to jest główna droga biegnąca przez Gronków, przy której w bliskiej odległości od siebie umieszczonych jest kilka takich krzyży upamiętniających ofiary wypadków samochodowych (między innymi potrąconego rowerzysty i pieszego).

Drugim, równie częstym jak krzyże, typem małej architektury sakralnej dominującej w krajobrazie współczesnej wsi podhalańskiej, są figury. W przeciwieństwie do starych figur, powstałych przed II wojną światową, współczesne rzadziej tworzone są przez rodzimych twórców z drewna czy kamienia, a zdecydowanie częściej kupowane w sklepach odlewy z gipsu lub betonu. Trudno więc dziwić się, że spacerując na przykład po Waksmundzie czy Ostrowsku w przydomowych ogrodach możemy natrafić wielokrotnie na niemal identyczne gipsowe figury, różniące się co najwyżej wielkością, intensywnością barwy szat czy starannością wykonania. Ulubioną postacią stawianą współcześnie na posesjach podhalańskich wsi jest Matka Boża Niepokalanego Poczęcia. W Ludźmierzu i miejscowościach

przylegających do niego zaznacza się kult Matki Bożej Ludźmierskiej, dlatego też częściej tam można spotkać jej figury.

Na Podhalu popularne są też kapliczki w postaci szklanych domków przykrytych blachą, w których umieszczane są figury świętych, głównie Matki Bożej, a także skalne groty budowane z otoczków wydobytych z pobliskich rzek i potoków, głównie z Dunajca i Białki.

Wizerunki świętych – „lokatorzy przydrożnych świątyń”

Jaki wizerunek spotkamy w danej kapliczce, zależy głównie od intencji fundacji (JANICKA-KRZYWDA 1991). Autorki niniejszego opracowania zauważyły jednak, że w przypadku kapliczek starszych, powstałych przed II wojną światową, był to rzeczywiście czynnik dość istotny. Ludzie doskonale znali ikonografię chrześcijańską wiedzieli, jakie atrybuty posiadali poszczególni święci, i nawet nieudolne przedstawienie postaci dawało pewność, że dzięki tym atrybutom zostaną one prawidłowo rozpoznane. Święci w religijnym życiu ludności wiejskiej odgrywali istotną rolę. Mieli do spełnienia ściśle określoną misję i tak na przykład Matka Boska wstawiała się we wszystkich ludzkich sprawach do swego Syna, św. Jan Nepomucen miał chronić przed powodzią (rys. 4), św. Florian zapobiegał pożarom, a św. Walenty chronił przed ciężkimi chorobami (m.in. chorobami umysłowymi i epilepsją). Ludzie oddawali się pod opiekę świętych z wiarą, że zapewnią im ochronę, powodzenie i dostatek (POWIŁAŃSKA-MAZUR 2000). Na wybór wizerunku umieszczonego w kapliczce miały też niewątpliwie wpływ pewne historyczno-religijne wydarzenia, na przykład objawienia fatimskie przyczyniły się do zwiększenia w pewnym okresie liczby kapliczek z wizerunkiem Matki Bożej Fatimskiej.

Po drugiej wojnie światowej o wybranym do małej architektury sakralnej „lokatorze” zaczęła decydować głównie moda. Stąd też wspomniane wcześniej, często spotykane w podhalańskich wsiach, figury Matki Bożej Niepokalanej Poczęcia.

Analizując motywy, którymi kierują się współcześnie ludzie stawiając przy swoich domach kapliczki lub figury, odnosi się czasami wrażenie, że motyw typowo ludzki, jakim jest zazdrość i chęć zaimponowania sąsiadom nie jest rzadkością.

Rys. 4. Nowy Targ – figura św. Nepomucena
przy moście na Dunajcu
Fot. S. Bajer, 2010

Motywy powstawania (intencje) małej architektury sakralnej

Analizując motywy fundacji obiektów małej architektury sakralnej podzielić je można właściwie na cztery główne grupy: dziękczynne (wotum wdzięczności), pokutne (stanowiące zadośćuczynienie za popełnioną zbrodnię), ochronne (np. ochrona przed złem lub nieurodzajem), upamiętniające jakieś wydarzenie, ale też „na chwałę Bogu” (rys. 5). Autorki niniejszego opracowania zwróciły uwagę, iż w przypadku kapliczek i krzyży ufundowanych przed II wojną światową dominującym motywem była ochrona człowieka lub jego dóbr. Miały one stanowić przede wszystkim „panaceum na całe zło świata” (JANICKA-KRZYWDA 1998). Dlatego też przeprowadzając wywiad na temat motywów ufundowania kapliczek podhalańskich, autor-

ki opracowania często słyszały o ochronie przez złem, zarazą, powodzią, pożarami, piorunami. Niejednokrotnie takie obiekty fundowane były przez bogatych mieszkańców danej miejscowości lub przez proboszcza dla całej wspólnoty lub cała wieś zbierała pieniądze w celu wybudowania kapliczki. Ogólnie rzecz biorąc w przypadku dawnych kapliczek intencja dotyczyła z reguły całej wspólnoty. I tak, na przykład w Nowej Białej w 1776 roku ufundowana została kapliczka domkowa (św. Marii Magdaleny, tzw. kościółek), której zadaniem była ochrona dusz zmarłych. Liczne też na Podhalu są kapliczki mające chronić przed piorunami. Niestety, czasami obiekty takie ustawione są w nieodpowiednim miejscu i zamiast chronić, przyciągają pioruny. Przykładem może być kapliczka domkowa Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia w Ostrowsku z 1900 roku, w której zginęło już kilka osób próbujących w jej wnętrzu schronić się przed burzą.

Rys. 5. Czarny Dunajec – figura przydrożna
Fot. S. Bajer, 2010

Wiele kapliczek i krzyży ufundowanych przed II wojną światową powstało jako pamiątka określonego wydarzenia lub stanowiąc pewne przesłanie dla przyszłych pokoleń (JANICKA-KRZYWDA 1998). Takie formy architektoniczne z tamtych czasów upamiętniają często ofiary moru, wojen i zbrodni. Ciekawym przykładem tej grupy obiektów są dwie zlokalizowane blisko siebie kapliczki domkowe w Harkłowej, tuż przy drodze krajowej nr 969. Według legendy w tym miejscu dawno temu dwaj mężczyźni pojedynkowali się o dziewczynę. Stojąc w polach naprzeciwko siebie oddali jednocześnie w swoim kierunku strzały. Los chciał, że zginęli obydwaj. Na pamiątkę tego pojedynku postawiono blisko siebie dwie, nieomal identyczne kapliczki. Legenda głosi, że jeżeli jedna z kapliczek zbliży się do głównej drogi, to nadejdzie koniec świata.

Współcześnie głównym motywem fundowania małych form architektury sakralnej jest, podobnie jak dawniej, ochrona, ale nie całej wspólnoty, lecz ochrona domu lub rodziny, a więc, w przeciwieństwie do dawnych czasów, współczesny człowiek myśli głównie o sobie. Kapliczki takie stawiane są przede wszystkim na prywatnych posesjach. Małe obiekty architektury sakralnej stawiane są też często jako wotum wdzięczności (np. za uratowanie życia czy udaną operację), a także „z potrzeby serca”. Interesującym przykładem takiego obiektu jest kapliczka w Harkłowej z roku 1983 z figurą Matki Bożej Fatimskiej, która powstała jako wotum wdzięczności za ocalenie Jana Pawła II. Historie niektórych fundacji będących wotami wdzięczności są niezwykle ciekawe, choćby ta dotycząca kapliczki domkowej Matki Bożej Różańcowej na Groniu z 1880 roku. Według legendy, w domu Macieja Sulki przez 10 lat ukrywał się w okresie zaborów szlachcic, który później z wdzięczności za pomoc ufundował kapliczkę.

Zaskakującym „motywem” fundowania kapliczek okazuje się zazdrość. Kilkakrotnie podczas zbierania materiału autorki usłyszały, że dany obiekt powstał, gdyż „sąsiad postawił kapliczkę”. Zazdrość sporadycznie była motywem do fundowania kapliczek także dawniej. Ciekawym przykładem na to jest historia gorczańskiej kapliczki z Łapowej Polany. Otóż, do Bartłomieja Łapsy (fundatora) dotarła informacja, iż Maciej Stołowski (kował z Buflaku) postawił na Jaworzynie Kamienickiej kapliczkę Bulandzie (Tomaszowi Chlipale), najsłynniejszemu gorczańskiemu bacy, i sam zapragnął mieć taką na swojej polanie. Zmusił więc kowala do wybudowania jemu większej i piękniejszej kapliczki na Łapsowej Polanie.

Funkcje kapliczek, krzyży i figur przydrożnych

Kapliczki, krzyże i figury odgrywały dawniej istotną rolę w życiu mieszkańców Podhala. Ozdabiano je kwiatami, żywymi w lecie i bibułkowymi w zimie. Przechodząc, zatrzymywano się, żegnano i odmawiano pacierz, mężczyźni zdejmowali nakrycie głowy (PILARCZYK 1992). Pięknym przykładem takiej kapliczki jest kapliczka domkowa w Harklowej, ustawiona wśród pól, z umieszczoną wewnątrz figurą Matki Bożej. Kapliczka zawieszona jest na drewnianym słupie. Ludzie jadący do pracy na pola zatrzymywali się przy niej prosząc o dobry dzień, pogodę i urodzaj, a wracając dziękowali za to, co udało im się zrobić, prosząc jednocześnie o bezpieczny powrót do domu. Jak już wspomniano, wiele obiektów małej architektury sakralnej powstało w celu ochrony. Miały chronić one mieszkańców wsi przed powodziami, nieurodzajem, pożarami, piorunami, a także przed złymi mocami. Kapliczki stawiano dawniej na rozdrożach dróg, ale wyznaczały one także granicę wsi. Miejsca graniczne były bowiem potencjalnie narażone na działanie złych mocy, dlatego też aby zabezpieczyć ludzi przed złem, należało te miejsca poświęcić (JANICKA-KRZYWDA 1991). Przykładem takiej kapliczki jest kapliczka słupowa z drugiej połowy XIX wieku, przedstawiająca figurę Pana Jezusa Frasobliwego, a wyznaczająca granicę między Dębniem a Harklową. Niezwykle interesującymi obiektami „chroniącymi”, z punktu widzenia etnografii i architektury, były kapliczki budowane w celu ochrony przed planetnikami (demonami zsyłającymi burzę i grad), opatrzone dzwonnickami, gdyż tylko dźwięk dzwonów był w stanie przegnać demony. Przykład takiej kapliczki/dzwonnicy można znaleźć w Koniówce.

Nie należy zapominać, że kapliczki stanowiły i stanowią przede wszystkim miejsce kultu. Odprawia się przy nich nabożeństwa (głównie majowe i różańcowe), a dawniej w oktawę Bożego Ciała do kapliczek odbywały się także procesje (SMARDUCH 2008).

Niemni świadkowie historii

Niewątpliwie obiekty małej architektury sakralnej niosą w sobie wiele informacji o ludziach i zdarzeniach, niestety coraz częściej nieczytelnych dla współczesnych (JANICKA-KRZYWDA 1991). Dlaczego dana kapliczka powstała? Dlaczego postawiono w tym miejscu krzyż? Warto, wędrując po Pod-

halu, zadać sobie to pytanie. Tego typu obiekty nie były stawiane bez powodu. Często upamiętniają one ważne dla danej miejscowości lub rejonu wydarzenia, takie jak: zbrodnie, bitwy, zarazy itp. I tak na przykład w Białce Tatrzańskiej zlokalizowana jest kapliczka domkowa św. Jana Chrzciciela z XVII wieku, wybudowana prawdopodobnie w celu upamiętnienia śmierci żołnierzy szwedzkich, którzy zginęli w tym rejonie. Inna kapliczka, w Białce Tatrzańskiej, także z XVII wieku, ufundowana została przez mieszkańców jako wotum wdzięczności za ochronę przed zarazą. W Gronkowie, tuż przy drodze, usytuowany jest krzyż upamiętniający śmierć górnika, który zginął w kopalni w Pensylwanii (USA), przypominający jednocześnie, że wielu Podhalań wyjeżdżało w okresie międzywojennym do USA „za chlebem”. W Pieniążkowicach znajduje się natomiast kapliczka domkowa z 1900 roku, ufundowana przez ojca na pamiątkę szczęśliwego powrotu jego synów z wojska austriackiego (służba wojskowa trwała wówczas 15 lat). Historia mieszkańców Podhala, związana z okresem II wojny światowej, zapisana została w obiektach małej architektury sakralnej spotykanych w Gorcach. Na Osiedlu Buflak, na obrzeżach Nowego Targu, znajduje się krzyż upamiętniający śmierć dziewcząt zastrzelonych przez partyzantów, gdy bezpodstawnie oskarżono je o szpiegostwo na rzecz Niemców. Innym ciekawym przykładem jest kapliczka szafkowa w Gorcach, tuż przy szlaku prowadzącym przez jedną z polan, ufundowana przez Lucjana Pustówkę, który w okresie II wojny światowej, podobnie jak wielu mieszkańców Nowego Targu, ukrywał się w Gorcach. Idąc przez polanę zobaczył oddział Niemców z psami, położył się pod drzewem i modlił się o uratowanie życia. Oddział przeszedł, nie zauważywszy go.

Ochrona małych form architektury sakralnej

Liczne zinwentaryzowane podczas badań obiekty małej architektury sakralnej ze względu na swoją wartość kulturową winny być objęte ochroną. Analiza zebranego materiału badawczego ukazała jednakże kilka istotnych problemów związanych z tą kwestią. Przede wszystkim obiekty małej architektury sakralnej z reguły usytuowane są na prywatnych posesjach. Właściciele zatem czują się niejako w obowiązku utrzymać je w należytym (w ich mniemaniu) stanie. Przeprowadzane są więc remonty i renowacje. Najczęściej jednak osoby prowadzące te prace nie mają ani odpowiedniej wiedzy, ani umiejętności. W efekcie po remoncie niejednokrotnie wartość

artystyczna i historyczna obiektów zastaje w istotny sposób obniżona. Fatalnie dla wizualnego odbioru kapliczek kończy się zmiana materiału budulcowego, na przykład zamiana drewnianych, gontowych daszków na daszki blaszane. Równie niekorzystnie kończą się próby renowacji figur polegające na nieudolnym ich odmalowywaniu. Oczywiście należy pamiętać, że kapliczki można uznać za żywy, nieustannie zmieniający się element kulturowy wsi, ale zadbanie i ochrona przed dewastacją najcenniejszych obiektów przez profesjonalistów wydaje się niezwykle ważna.

Innym istotnym problemem, na który zwróciły uwagę autorki pracy są dość częste kradzieże. Opis szczególnie cennych obiektów i publikacja ich zdjęć istotnie zwiększa ryzyko ich zniszczenia. Dotyczy to głównie kapliczek szafkowych, które stosunkowo łatwo jest ukraść. Niestety takich nieetycznych amatorów sztuki ludowej jest całkiem sporo. Być może dlatego osoby pomagające w inwentaryzacji obiektów małej architektury sakralnej na Podhalu spotykały się dość często z nieufnością mieszkańców, kiedy zadawały pytania o historię poszczególnych obiektów.

Podsumowanie

Obiekty małej architektury sakralnej Podhala są nadal niewystarczająco poznane. Niniejsza praca jest próbą wypełnienia luki w wiedzy ogólnej dotyczącej tego zagadnienia. Jednocześnie autorki mają świadomość, że uzyskane wyniki analiz należy traktować jako wstępne, rozpoznawcze. Zebrany materiał wymaga dogłębnej analizy, a badania terenowe w niektórych przypadkach powtórzeń, dzięki którym można będzie zweryfikować zebrane informacje, głównie dotyczące historii poszczególnych obiektów, nieestety bowiem coraz mniej ludzi ją pamięta.

Kapliczki, krzyże i figury przydrożne Podhala to małe formy architektury sakralnej niezwykle zróżnicowane pod względem architektonicznym, oraz z powodu intencji, dla jakich je stawiano, a także pełnionych funkcji. Liczne są kapliczki stare, cenne z kulturowego artystyczno-historycznego punktu widzenia. Niestety w krajobrazie podhalańskiej wsi istotnie przybywa obiektów seryjnie produkowanych na potrzeby indywidualne mieszkańców i nie przedstawiają one znaczącej wartości kulturowej regionu. Obiektom starym, szczególnie wartościowym zagraża dewastacja spowodowana nieudolnymi próbami renowacji, jak i kradzieżami co cenniejszych ich elementów. Aby ocalić te obiekty od zapomnienia, należy je jak naj-

szybciej zinwentaryzować, dołączając dokumentację fotograficzną, a także opisać z uwzględnieniem ich wartości kulturowej nie tylko dla regionu Podhala, ale również dla Polski.

BIBLIOGRAFIA

- JANICKA-KRZYWDA U., 1991, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Towarzystwo Karpackie, Warszawa.
- JANICKA-KRZYWDA U., 1998, *Fundacje kapliczek i krzyży przydrożnych na Polskim Podkarpaciu: geneza i typologia*, „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, 89.
- LEHR U., TYLKOWA D., 2000, *Wiadomości o regionie*, [w:] *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, D. Tylkowa (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków.
- ŁUKUŚ E., ŻOŁĄDEK J., KUBAL G. (oprac.), 2007, *Kapliczki polskiego i słowackiego Spisza*, Wyd. Arete II, Łąpsze Niżne.
- PILARCZYK W., 1992, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Kiczorach*, „Nasza Przeszłość. Studia z Dziejów Kościoła i Kultury Katolickiej w Polsce”, 78.
- POWIŁAŃSKA-MAZUR D., 2000, *Ludowa rzeźba drewniana z kapliczek przydrożnych w regionie lubelskim*, [w:] *Święci przydrożni patroni przyuliczni*, B. Wierzbicka (red.), Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa.
- SEWERYN T., 1958, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- SMARDUCH M., 2008, *Łopuszna – mała ojczyzna*, Kraków.